

УДК 37.091.4

**ПЕДАГОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО В ОЦІНЦІ
ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ**

кандидат педагогічних наук, доцент, Філоненко О.В.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира
Винниченка, Україна, Кропивницький

У статті аналізуються історіографічні джерела, в яких розкриваються актуальні аспекти педагогічної діяльності та педагогічної спадщини видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Встановлено, що педагогічна концепція В. Сухомлинського характеризується цілісністю та всебічністю, становить цілісну, вивірену життям систему, що довела свою ефективність. Вона сформувалася на основі власного педагогічного досвіду, а також була обумовлена змінами в суспільно-політичному, ідеологічному житті. Акцентується увага на наукових дослідженнях, у яких на основі аналізу численних фактів з життя та науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського розкривається його роль як провідника гуманної педагогіки та послідовного борця проти тоталітарної та авторитарної педагогіки. Подальшого розвитку набули аналіз і систематизація досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: історіографія, дослідження, суспільно-політичні та педагогічні погляди В.Сухомлинського, гуманна педагогіка.

*PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, O. Filonenko
Pedagogical concept of V.O. Sukhomlynsky in the evaluation of national
and foreign scientists / Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State
Pedagogical University, Ukraine, Kropyvnytskyi*

This article analyzes the historiographical sources, which reveal relevant aspects of educational activities and educational heritage of

outstanding teacher Vasyl Sukhomlynsky. It is established that the pedagogical concept of V. Sukhomlynsky is characterized by integrity and comprehensiveness, complete, verified system of life that has proven its effectiveness. It was formed on the basis of his teaching experience and was due to changes in political and ideological life.

The attention is focused on the research, in which on the analysis of many facts of life, scientific and educational activities of V. Sukhomlynsky his role as leader of humane pedagogy and consistent fighter against totalitarian and authoritarian pedagogy is revealed. Analysis of acquired research and systematization of the problem gained further development.

Keywords: historiography, research, socio-political and pedagogical views of V. Sukhomlynsky, humane education.

Вступ. Ґрунтовне, неупереджене вивчення, переосмислення педагогічної спадщини подвижників національного шкільництва, їх внеску в теорію і практику розбудови авторських шкіл збагачують вітчизняну педагогічну думку в її генетичних зв'язках із загальними закономірностями розвитку освіти в Україні. Вони значно випередили свій час і попри тотальну політизацію, формалізацію і тенденційність наукових досліджень радянського періоду виокремлюються вагомим внеском новаторських підходів до розбудови шкільництва та є значним доробком в історії педагогіки.

Творча спадщина В. Сухомлинського ще за його життя отримала різнобічну оцінку й зазнала як популяризації і схвалення, так і нищівної критики. Слід відзначити, що крім традиційних тем досліджень, в яких розглядають різні аспекти педагогічної спадщини видатного педагога, з'являється ряд наукових розвідок, у яких на основі аналізу численних фактів з життя та науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського розкривається його роль як послідовного борця проти тоталітарної та авторитарної педагогіки. Важливі думки з цього приводу знаходимо у

працях М. Антонця, М. Богуславського, А. Давидової, А. Іванка, Г. Ключека, Б. Ступарика, С. Соловейчика, О. Сухомлинської та ін.

Мета статті – огляд та аналіз історико-педагогічних праць, в яких висвітлюється еволюція суспільно-політичних та педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Але перш ніж перейти до аналізу, зазначимо, що В. Сухомлинський залишив нам велику й різноманітну спадщину, що стосується надзвичайно широкого спектра педагогічних проблем освітньо-виховного характеру. Вся практична діяльність В. Сухомлинського, його педагогічні твори наскрізь просякнуті прагненнями стояти на сторожі морально-духовних цінностей людини, примножувати їх, утверджувати у свідомості нових поколінь.

Педагогічна концепція В. Сухомлинського сформувалася на основі власного педагогічного досвіду, а також була обумовлена змінами в суспільно-політичному, ідеологічному житті. Вона удосконалювалась протягом усього періоду його вчительської діяльності, наукового пошуку, а значить, протягом усього життя.

Тому сприймати педагогічну систему В. Сухомлинського варто не спрощено і відокремлено, а у всій її складності та єдності, у взаємозв'язках і взаємовпливах з іншими явищами: суспільно-політичним становищем, ступенем розвитку педагогічної науки, школи, освіти [27, с. 46].

Слід додати, що діяльність Василя Олександровича відбувалася не в найсприятливіших для творчості умовах: в умовах лицемірства, ханжества, морального розкладу керівних структур, всесильної влади ідеології, що обплутала і культуру, і науку. Василю Олександровичу доводилось враховувати ідеологічні керівні установки, відповідати на напади ретроградів від педагогіки, малоосвічених, але активних захисників «чистоти» радянської педагогіки, теорії комуністичного

виховання, в рамки якої не завжди вкладались його думки і справи. Все це доповнювалось безкінечними виснажливими розмовами з видавцями і редакторами, поясненнями, переконаннями і т.д.» [37, с. 6].

Але і в цих непростих умовах, як підкреслює Б. Ступарик, в книзі «Національна школа: витоки, становлення» (1998): «при зовнішньому інтернаціоналізмі українська педагогіка не втратила своєї внутрішньої сутності як науки, що обґрунтовує виховання для майбутнього, опираючись на історію народу, його традиції, культуру. Це добре видно з педагогічної спадщини найвидатнішого українського педагога того часу В.О. Сухомлинського» [30, с. 272].

Особливої уваги заслуговують наукові розвідки академіка НАПН О. Сухомлинської. У них автор крізь призму наукової біографії, що включає «характеристику основних етапів життєвого шляху, аналіз епохи, в якій жила і творила особистість, змалювання середовища, яке її оточувало, процес становлення і розвитку педагогічних поглядів, значення праць для науки і для школи» [31, с. 33], поетапно розкриває сутність та особливості педагогічної системи Василя Сухомлинського. На її думку така система розроблялась і вдосконалювалась автором упродовж 1956 – 1970 рр., що стали плідним періодом його діяльності. На всі положення, висунуті і розвинуті Василем Олександровичем, офіційна педагогіка відреагувала неоднозначно: деякі не розглядались взагалі (наприклад, ідея про значення природи, про загальнолюдські цінності), а інші були відкинуті (наприклад, думки про взаємозв'язок соціального і біологічного, про роль і значення особистості). Наголошує, що в основі його педагогічної системи знаходяться «любов і повага до кожної дитини, ідея розвитку творчих сил особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб» [32, с. 62]. Ольга Василівна акцентує

увагу на спадковості ідей педагога, але зауважує, що «старі підходи і поняття у Сухомлинського засяяли новими гранями» [34, с. 35]. Адже він, на відміну від багатьох інших діячів був «учителем-практиком, творцем експериментальної та авторської школи, де апробувались педагогічні ідеї і до якої звертались уми передової інтелігенції» [31, с. 35]. Також, дослідниця зазначає, що ідеї «гуманізації, природовідповідності і демократизації всієї життєдіяльності дитини» [34, с. 62], наявні в педагогічній системі, В. Сухомлинський розглядав як складову комуністичного виховання.

При цьому, О. Сухомлинська в інтерв'ю «У Сухомлинського було над завдання – служити Дитині (До 85-річчя від дня народження)» (2003) підкреслює, що «педагогічну (практичну і наукову) діяльність Василь Олександрович почав наприкінці 40-х. Спершу діяв за суворими законами авторитарної парадигми. Вірив у комуністичні ідеали. На початку 50-х розчарувався. А в другій половині 60-х він узагалі відмежовується від офіційної педагогіки і пише твори, які різко суперечать їй» [22, с. 16].

О. Сухомлинська у статті «Василь Сухомлинський у зарубіжжі», приуроченій до 80-річчя від дня його народження, мабуть, вперше в українській педагогіці спробувала розставити акценти, дала переконливу відповідь на питання про те, хто ж такий В. Сухомлинський: радянський педагог, спадщина якого належить комуністичній системі, чи педагог планетарного рівня. Вона говорить про твори В. Сухомлинського як про «певною мірою аполітичні» і такі, що «стосуються проблем розвитку дитини й можуть бути прийнятними для будь-якого суспільного середовища, у будь-якій країні з будь-яким суспільним ладом» [32, с. 6].

Принципово важливим є визнання нею дихтомії (двоїстості), притаманної не лише В. Сухомлинському, а й багатьом відомим

педагогам світу. Наводячи конкретні документи, які свідчать про жорсткий партійний диктат, в умовах якого творилися книги В. Сухомлинського, вона робить висновок, що «частина ідеолого-партійної політичної риторики у творчості В. Сухомлинського це дотримання канонів і наказів...». «Але, вочевидь, і сам автор, – зазначає далі О. Сухомлинська, – ... був прихильником і адептом соціалістичної ідеї, де «ідеї соціалізму як народної утопії-мрії органічно поєднувались із загальнолюдськими, гуманістичними цінностями» [32, с. 6].

В статті стверджується, що пошуки В. Сухомлинського цілком вписувалися в контекст розвитку офіційної радянської педагогіки. Водночас «в поле його пошуків входили проблеми, які залишалися поза офіційними напрямками розвитку педагогічної думки, які він взявсь розробляти самотужки, поза офіційною доктриною, але в її руслі» [32, с. 6]. Доводить, що данина комуністичній риториці, яка міститься в працях В. Сухомлинського, може розцінюватись як данина часові – і не більше. Працюючи в рамках тодішньої системи, В. Сухомлинський своїми працями охоплював незрівнянно ширше коло проблем, проблем новаторських: виховання особистості, розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів, різні аспекти морального виховання, його хвилював духовний світ дитини.

О. Сухомлинська у публікаціях та інтерв'ю прямо говорить про те, що Василь Олександрович належав до лав шістдесятників. Вона наводить в цьому контексті більш ніж красномовний факт – у батька в домашній бібліотеці була книга І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» і він ховав її, бо за такі речі можна було отримати строк... У 1968 р. з'явився у світ роман О. Гончара «Собор». Режим накинувся на письменника з нищівною критикою, її не могла зупинити навіть підтримка нобелівського лауреата М. Шолохова. І якраз в період гонінь

на О. Гончара В. Сухомлинський пише йому в листі: «Наш педагогічний колектив живе багатим духовним життям. Ваш «Собор» прочитали всі. Роман став для нас немов джерело, з якого потекли струмки свіжої думки» [22, с. 16].

Відразу після смерті В. Сухомлинського, С. Соловейчик у статті «Рассказывайте о Сухомлинском» (1971) відмітив надзвичайно характерну рису педагогічної діяльності видатного педагога: «звіряв свої передбачення з нормами народної педагогіки» [28, с. 83]. А хто як не шістдесятник міг у ті роки написати такі слова, які і сьогодні доцільно було б виставити у вигляді таблички на робочому місці народних депутатів, міністрів та інших чиновників різних рівнів: «Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху» [22, с. 16]. В умовах жорсткої і цілеспрямованої державної політики русифікації, яка прикривалася фразами про «зближення і злиття націй» в «єдиний радянський народ», який, зрозуміло, мав спілкуватися російською мовою, В. Сухомлинський систематично підкреслював шанобливе, трепетне ставлення до української мови і робив усе, що міг, аби у Павлиській школі існував культ рідного слова.

О. Сухомлинська у публікації «Лучше всего у нас получается муштра» (2003) зауважує, що В. Сухомлинський «писав українською мовою, потім сам перекладав російською, тому що не друкували. Це завжди було проблемою» [33]. Далі, говорячи про долю книги, яка зробила справжній переворот в педагогічній науці («Серце віддаю дітям»), наголошує, що книга була написана по-українськи, але куди б автор її не пропонував, до друку не приймали. І тоді книга з'явилася 1968 р. в НДР: «Був шок, батька викликали до ЦК, але книга відразу

пішла в Азію, Японію. Китай, іспаномовні країни, одним словом, розійшлась по всьому світу – без главліту і обов'язкових рецензій» [35].

Йому боліло, що його твори спочатку друкувалися в Німеччині, Болгарії, Польщі, Угорщині, а не вдома. О. Сухомлинська навела в газеті «Урядовий кур'єр» справді болючі рядки батька, з його архіву: «З видавництва нічого не чути... Хотілося б мені, щоб казки й оповідання були опубліковані українською мовою. Буде дуже недобре, якщо доведеться перекладати їх на російську. А потім з російської перекладати на українську, щоб видати в Україні» [22, с. 16].

О. Сухомлинська стверджує: «Вся сукупність його поглядів, відхід від попередніх позицій, їх переосмислення, створення власного педагогічного коду прозвучали «трагічним дисонансом» до існуючої офіційної парадигми, її бінарною опозицією, що логічно призвело до горезвісної партійно ідеологічної кампанії, що велася впродовж 1966 і 1967 років» [32, с. 7].

Вона і ряд інших дослідників доходять до думки, що ця кампанія була інспірована найвищими колами партійного керівництва на основі доповідної записки, підготовленої помічником Президента АПН СРСР В. Кумарінім [32, с. 7].

Визначною подією в українській педагогіці став вихід у світ російськомовного видання книги «Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы» (2008), ініційованої та впорядкованої Ольгою Василівною Сухомлинською.

«Етюди ...», як зазначено в анотації, видані в рік 90-річчя з часу народження Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970 рр.). Вони містять оригінали статей, виступів, листів, що стосуються полеміки навколо його відомих нарисів «Етюди про комуністичне виховання» (1967.), котра розпочалася понад 40 років тому в радянській педагогічній пресі. «Ця дискусія, – як вказує

О. Сухомлинська, – помітним чином вплинула не лише на долю батька, його творчість, але й, ... значною мірою на подальший розвиток педагогічної науки та педагогічної практики в країні. Формально розпочавшись у 1967 році, вона продовжувалася багато років і, як виявляється, триває й до цих пір» [13, с. 11].

Ґрунтовному аналізу цього видання присвячена стаття Ю. Телячого «Книга про наболіле: «Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы»» (2011). В ній учений наголошує на унікальності та актуальності «Етюдів ...», саме тому, на думку автора статті, варто донести науково-педагогічній еліті, широким колам учительства їх зміст, висловити думку «зі сторони» шляхом аналізу й характеристики.

Ю. Телячий докладно характеризує зміст видання. Відзначає вступну статтю О. Сухомлинської до першої частини книги, в якій вчена деталізувала причини зацікавленості батька проблемами морального виховання особистості в загальному контексті суспільно-політичної ситуації, яка існувала в СРСР у післявоєнний період, зважаючи на хрущовську «відлигу», що спричинила реформаційні процеси в освіті, оновлення жорстких рамок ідеологічної системи, переоцінку цінностей, об'єднання радянського суспільства навколо ідеї очищення від злочинів минулого. Це, в свою чергу, привернуло увагу громадськості до особистості людини, й, згодом до її соціальної ролі та функції.

В статті зацентровано увагу на тому, що українська, європейська школа, педагоги-практики впродовж ось уже понад 40 років досліджують багату творчу спадщину Василя Сухомлинського. Час підтвердив істинність багатьох його поглядів на систему освіти, підходів щодо виховання громадянина-патріота. Автор доходить висновку, що книга про В. Сухомлинського є фундаментальним внеском в сухомлиністину, в історію національної, європейської освіти [39].

Російський сухомлиніст М. Богуславський в статті «Абстрактный гуманизм В. А. Сухомлинского» (1993) відзначає, що гуманістичне спрямування педагогічної системи В. Сухомлинського не відповідало вимогам офіційної освітньої політики.

Автор звертає увагу, що вперше це проявилось в програмних для Василя Олександровича «Етюдах про комуністичне виховання», рядки яких буквально випромінюють такі святі для павлиського педагога істини, як довіра і повага до дитячої особистості; перетворення навчальної діяльності школярів в захоплюючий, наповнений творчими відкриттями процес; обмеження сфери впливу колективу на особистість; виховання без покарання; переконаність у тому, що людину можна виховати тільки добром [4, с. 386].

В. Сухомлинського звинуватили в «абстрактному гуманізмі» і піддали несправедливій нищівній критиці, цькуванню. Ще не будучи повністю опублікованими, «Етюди» зазнали нищівної критики, витриманою в дусі сумно знаменитих жданівських постанов. Причому показово, – підкреслює М. Богуславський, – що і Б. Ліхачов – автор статті «Нужна борьба, а не проповедь», і його соратник В. Кумарін в якості головної крамоли вбачали те, що В. Сухомлинський «сповідує теорію вільного виховання, відкинуту радянською педагогікою» і заявляли, що ««Етюди» виконані в дусі вільного виховання та не можуть мати ніякого відношення до мрій Макаренка» [4, с. 386].

Значний резонанс у пострадянський період набули статейні публікації російської журналістки Г. Давидової «В.А. Сухомлинский и борьба идей в советской педагогике 60-х годов» (1993), «Кто убийца В.А. Сухомлинского» (1994). В результаті багаторічних пошуків колишній співробітниця наукового архіву АПН Радянського Союзу, вдалося виявити папку з трьома документами з особистого фонду вченого секретаря цієї установи – двома листами і службовою

запискою, що дозволили їй прийти до висновку: «передчасний відхід з життя Сухомлинського був не випадковий». Йому передувала, пише журналіст, не «наукова полеміка, а цілеспрямована травля» Сухомлинського з боку апологетів комуністичного виховання, в якій взяли участь досить вагомі та авторитетні свого часу учені: Б. Ліхачов, Л. Гордін, В. Кумарін тощо [21, с. 397].

В статті «В.А. Сухомлинский и борьба идей в советской педагогике 60-х годов» (1993) російська дослідниця наголошує, що незважаючи на те, авторитарна держава потребувала слухняних виконавців, а не мислячих особистостей, педагогічна наука і школа повинні були стати «руками» державної системи у формуванні поколінь радянських людей, які безумовно виконують будь-які партійні команди, В. Сухомлинський безстрашно вступив в боротьбу з такою функцією радянської педагогіки. Він вважав, що в «розвинутому соціалістичному суспільстві людям ніби починають заважати відносини складних «організаційних залежностей», відносини наказу і керівництва, підпорядкування і контролю. Ці відносини суперечать принципу свободи особистості, перешкоджають духовному і моральному вдосконаленню людини, змушують людей пристосовуватись до життя з допомогою обману і лицемірства двоєдушності і доносів» [13, с. 389].

В тодішньому Союзі РСР, як зауважує сучасний російський дослідник академік РАО Д. Глейзер, «...були борці різного типу. Одні активно і відкрито виступали проти правлячої державної ідеології і її впливу на суспільство. Вони ставали дисидентами. Таких людей відлучали від справ, висилали, ув'язнювали у в'язниці, табори і психіатричні лікарні. Про них писали в підпільній пресі, повідомляли «голоси». Але вплив їх на розум і душі людей був обмеженим. Але були й борці іншого роду. Знайшовши прийнятну для себе і, головне, для системи форму викладу, вони проповідували ідеї, які пробуджують

людське в людині, сприяли розвінчанню принципів тоталітарної ідеології. Вплив цих діячів культури і науки на людей був величезним, їх внесок в боротьбу з тоталітаризмом був не менш вагомим і суттєво більш ефективним. Думаю, що до борців другого типу можна віднести і В. Сухомлинського» [37, с. 14].

Г. Глейзер підтримує думку С. Соловейчика, дослідника творчості Сухомлинського і популяризатора його спадщини: «Сухомлинський не так простий, як іншим здається при швидкому читанні. Це педагог світового класу... Він так само загадковий, як і всі виховання» [29]. У своїй праці він констатує: «багато загадок залишив нам Сухомлинський», і погоджується з М. Мухінін: «Наш обов'язок рухатися по шляху розгадок того великого і неординарного, що залишив нам В.О. Сухомлинський» [23].

Він, один з небагатьох теоретиків і практиків освіти, наголошує Г. Глейзер, не тільки зберіг, але й розвинув гуманістичну традицію в педагогіці, передав її педагогам нових поколінь [37].

Значну наукову активність щодо вивчення спадщини В. Сухомлинського на сучасному етапі продовжує виявляти М. Антонець. Окремо слід виділити його публікацію «В.О. Сухомлинський і боротьба ідей у радянській педагогіці 60-70-х років ХХ ст.» (2008). У статті, переважно на архівних матеріалах, автор не оминає проблемні епізоди педагогічної діяльності В. Сухомлинського і звертає увагу на те, що вона здійснювалася в умовах постійного переслідування з боку влади [1, с. 177].

Автор статті відзначає, що ще за життя В. Сухомлинського деякі представники педагогічного олімпу, зокрема Академії педагогічних наук Російської РФСР, безпідставно звинувачували українського вченого в тому, що його науково-дослідна робота ґрунтується переважно на основі досвіду діяльності очолюваної ним Павлиської школи й через те

нібито певного мірою була ізольованою від теоретичних напрацювань інших. У відповідь на такі безпідставні «закиди» Василь Олександрович, незважаючи на те, що це могло негативно вплинути на ставлення до нього, заявив: «...ця обставина всупереч моєму бажанню ставить мене у становище противника Академії педагогічних наук, противника неправильних поглядів на роль і місце практики, досвіду в розвитку педагогічної науки» [1, с. 177]. І в одному з листів (1969) до Г. Волкова В. Сухомлинський висловився так: «знаю, багато хто ставиться до мене як до «чужорідного тіла» у «справжній науці». Я – чорнороб в педагогіці і ним залишусь. Відверто говорю Вам, що ставлюсь із зневагою і нерозумінням до тих, хто прагне одержати звання, але нічого не робить для школи. Мені видається смішним це прагнення, як смішне воно кожному вчителю, а я насамперед народний учитель» [1, с. 177]. М. Антонець констатує, що Василь Олександрович вважав принципово важливим для себе поєднання науково-дослідної роботи з практичною навчально-виховною діяльністю в школі.

М. Антонець у своїй статті підкреслює, що «Василь Олександрович виходив з того, що добро є добром, а людяність залишається людяністю у шкалі морально-етичних, естетичних цінностей будь-якого народу, незалежно від соціального, політичного становища, національності, раси чи віросповідання» [1, с. 177].

У своїй книзі «Константи Василя Сухомлинського» (2008) Г. Ключек доходить висновку, що «проблему комуністичного виховання, яка на перший погляд є основною в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського, він розумів як проблему виховання ідеальної людини» [19, с. 13]. Таке зіставлення, на його думку, «було щирим, він вірив у нього, і ця віра давала йому необхідну внутрішню свободу, без якої він

просто не зміг би реалізуватися як людина з колосальним творчим потенціалом» [19, с. 13].

У ході аналізу Г. Клочек приходять до висновку, що, незважаючи на складні умови, В. Сухомлинський встиг зробити неймовірно багато. Його педагогічна система набула довершеності. Там, де він не міг свої думки висловити прямо, вдавався до підтексту. Особливо це стосується моментів національного виховання. Вчений підкреслює, що у його словах про важливість виховання любові до природи рідного краю, до Вітчизни відчувається глибока українськість. А в тій же книзі «Серце віддаю дітям» йому вдалося оберегти від цензури чудовий, сповнений любові: до української мови розділ «Рідне слово» [19, с. 14].

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу ґрунтовні наукові публікації А. Іванка: «В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко: діалог самодостатніх педагогічних систем» (2003), «Убитий диктатурою партійного авторитаризму» (2012), «В.О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки» (2013).

Окремий інтерес становить статейна публікація А. Іванка «В. О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки» (2013), де автор констатує, що В. Сухомлинський в роки «відлиги» відкрито висловлював з цілого ряду проблем педагогічної науки і практики своє досить критичне ставлення до офіційної лінії [15, с. 167].

Як і в інших публікаціях, автор наголошує, що В. Сухомлинський за суттю своїх поглядів, багатогранної діяльності, за своєю громадянською позицією належав до покоління шістдесятників. І «вважати його класиком радянської педагогіки, пропагандистом ідей марксистсько-ленінської педагогіки було б науково некоректним» – зазначає А. Іванко [15, с. 165].

Слід додати, що у публікації «Убитий диктатурою партійного авторитаризму» А. Іванко, ґрунтовно характеризуючи праці В. Сухомлинського, наголошує, що праці вченого – це справжній людоцентризм, який різко відрізняється від сталінського бачення людини як «гвинтика» комуністичної системи, слухняного і безумовного виконання волі тоталітарної системи [16, с. 24].

Висновки. У всій сукупності публікацій – і Сухомлинського, і про нього – педагог постає послідовним борцем проти тоталітарної педагогіки, яка прагнула виховувати слухняних безсловесних «гвинтиків» тоталітарної держави. Він всією своєю творчістю протиставляє технократичному виклику гуманістичну орієнтацію, яка оголошує людину вищою цінністю на землі. У непросту епоху жив і творив В. Сухомлинський. Так, він був сином свого часу, але доба, на жаль, не завжди і не в усьому виявилася спроможною піднятися до розуміння й осягнення істинного сенсу сповіданих ним ідеалів [2]. Незважаючи на це, В. Сухомлинському вдалося в межах радянської парадигми освіти обґрунтувати та реалізувати на практиці гуманістичну та демократичну за своєю суттю педагогічну систему, яка мала випереджувальний характер щодо суспільного розвитку.

Література:

1. Антонець М.В. О. Сухомлинський і боротьба ідей у радянській педагогіці 60-70-х років ХХ ст. / М. Антонець // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (2). – С. 173 – 179.
2. Антонець М. Славетний український педагог-гуманіст/ М. Антонець // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 2. – С. 36 – 44.

3. Бех І. Ідея життєтворчості особистості у виховному універсамі В. Сухомлинського / І. Бех // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – Випуск 123 (1). – С. 5 – 7.
4. Богуславский М. Абстрактный гуманизм В. А. Сухомлинского / М. Богуславский // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 385 – 387.
5. Богуславський М. Динаміка целецінностей смислів виховання в педагогічній системі В.А. Сухомлинського / М. Богуславський // – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (1). – С. 5 – 9.
6. Богуславский М.В. Школа гражданственности и человечности (о педагогических идеях и опыте В. А. Сухомлинского) / М.В. Богуславский. – Кіровоград, 1990. – 28 с.
7. Богуславський М. Феномен В. О. Сухомлинського у контексті світової педагогіки ХХ ст. / М. Богуславський // Європейська педагогіка і Василь Сухомлинський як сучасний педагог-гуманіст. – К., 1993. – С. 18 – 20.
8. Гуманістична дидактика В.О. Сухомлинського / Укладач і автор передмови В.І. Лозова. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2005. – 116 с.
9. Давыдова А. Кто убийца Сухомлинского? / А. Давыдова // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 388 – 393.
10. Давыдова А.В. А. Сухомлинский и борьба идей в советской педагогике 60-х годов / А. Давыдова // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие,

комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 393 – 396.

11. Дзевєрін О. Видатний радянський педагог / О. Дзевєрін // Сухомлинський В.О. // Вибр. тв.: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 32 – 37.

12. Забужко О. Notre Dame d Ukraine: Україна в конфлікті міфології. – К.: Факт, 2007. – 640.

13. Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / сост., предисл., послесл.: О.В. Сухомлинская. – Харьков: Акта, 2008. – 430 с.

14. Іванко А. Б. В.О. Сухомлинський, І.Г. Ткаченко: діалог самодостатніх педагогічних систем / А.Б. Іванко. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2003. – 60 с.

15. Іванко А.Б. В.О. Сухомлинський – послідовний борець проти тоталітарної та авторитарної педагогіки / А.Б. Іванко // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Випуск 123 (I). – С. 164 – 167.

16. Іванко А.Б. Убитий диктатурою партійного авторитаризму / А.Б. Іванко // А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко: естафета гуманної педагогіки. – Черкаси, 2012. – С. 23 – 35.

17. Калініченко Н.А., Перебийніс Г.М. Сучасники В.О. Сухомлинського / Н.А. Калініченко, Г.М. Перебийніс. – Кіровоград: Кіровоградський обласний інститут удосконалення вчителів, 1998. – 260 с.

18. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.

19. Клочек Г. Константи Василя Сухомлинського: статті / Г. Клочек. – Кіровоград, 2008. – 67 с.

20. Кузь В.В. Сухомлинський: декілька думок до ювілею / В. Кузь // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (1). – С. 17 – 20.

21. Кумарин В. Осторожно: архивная пыль / В. Кумарин // Этюды о В.А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы / Составление, предисловие, комментарии, вступления к частям книги О.В. Сухомлинской. – К.: Акта, 2008. – С. 397 – 401.
22. Мостова Т. У Сухомлинського було над завдання – служити Дитині (До 85-річчя від дня народження) / В. Мостова // Урядовий кур'єр. – 2003. – 16 жовтня.
23. Мухин М.И. Педагогическая система В. А. Сухомлинского: традиции и новаторство: [моногр] / М.И. Мухин. – [2-е изд. испр.] – Соликамск, 1999. – 370 с.
24. Омеляненко В. Апостол духовної мудрості народу / В. Омеляненко // Наукові записки. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Випуск 78 (1). – С. 89 – 93.
25. Петренко І. Нові штрихи до біографії В.О. Сухомлинського / І. Петренко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. – Вип. 4. – С. 150 – 154.
26. Розенберг А. Ідеї В. Сухомлинського служать відродженню України / А. Розенберг // Василь Сухомлинський і сучасність: науково-методичний збірник. – К.: АПН. – 1994. – Вип. 1.– С. 18 – 22.
27. Сараєва О. В. Педагогічна система В.О. Сухомлинського в науковому доробку вітчизняних учених / О.В. Сараєва. – Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2007. – 250 с.
28. Соловейчик С. Рассказывайте о Сухомлинском / С. Соловейчик // Юность. – 1971. – № 4. – С. 78–85.
29. Соловейчик С. Что сделал Сухомлинский / С. Соловейчик // Первое сентября. – 1993. – 28 сентября.

30. Ступарик Б. *Національна школа: витoki, становлення* / Б. Ступарик. – К., 1998. – 334 с.
31. Сухомлинська О. *Біографія В. Сухомлинського в світлі наукового аналізу* / О. Сухомлинська // *Рідна школа*. – 1993. – № 8. – С. 33 – 36.
32. Сухомлинська О. *Василь Сухомлинський у зарубіжжі* / О. Сухомлинська // *Початкова школа*. – 1998. – № 9. – С. 5 – 10.
33. Сухомлинська О. *Випереджаючи час... (Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження)* / О. Сухомлинська // *Рідна школа*. – 2003. – №9. – С. 6 – 9.
34. Сухомлинська О.В. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем* / О. Сухомлинська. – К.: А.П.Н., 2003. – 68 с.
35. Сухомлинская О. *Лучше всего у нас получается муштра* / Сухомлинская О. // *Диорама плюс «Московский комсомолец»*. – 2003. – 14–21 мая.
36. Сухомлинский В. *Этюды о коммунистическом воспитании* / В. Сухомлинский // *Народное образование*. – 1967. – № 2.
37. Сухомлинский В.А. *Переиздание (Антология гуманной педагогики)* / В.А. Сухомлинский. – М.: Изд. Дом Шалвы Амонашвили. – 2002. – 224 с.
38. Сухомлинський В. О. *Труд душі* / В. О. Сухомлинський // *Вибр. тв.: В 5-ти т.* – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 600 – 605.
39. Телячий Ю. В. *Книга про наболіле: «Этюды о В. А. Сухомлинском. Педагогические апокрифы»* / Ю. В. Телячий // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 10. – С. 477 – 482. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_10_118

References:

1. Antonets M.V. *O. Suhomlinskiy I borotba ldey u radyanskly pedagogltsl 60-70-h rokiv XX st.* / M. Antonets // *Naukovl zapiski*. – Serlya:

- Pedagogichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (2). – S. 173 – 179.*
2. *Antonets M. Slavetniy ukraYinskiy pedagog-gumanlst / M. Antonets // Pedagogika i psihologiya. – 2003. – 2. – S. 36 – 44.*
 3. *Beh I. Ideya zhittEtvorchostl osobistostl u vihovnomu universamui V. Suhomlinskogo / I. Beh // Naukovi zapiski. – Serlya: Pedagogichni nauki. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2013. – Vipusk 123 (1). – S. 5 – 7.*
 4. *Boguslavskiy M. Abstraktniyiy gumanizm V. A. Suhomlinskogo / M. Boguslavskiy // Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / Sostavlenie, predislovie, komentarii, vstupleniya k chastyam knigi O.V. Suhomlinskoy. – K.: Akta, 2008. – S. 385 – 387.*
 5. *Boguslavskiy M. Dinamika tseletsennostnyih smyislov vospitaniya v pedagogicheskoy sisteme V. A. Suhomlinskogo / M. Boguslavskiy // – Seriya: Pedagogichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (1). – S. 5 – 9.*
 6. *Boguslavskiy M. V. Shkola grazhdanstvennosti i chelovechnosti (o pedagogicheskikh ideyah i opyite V. A. Suhomlinskogo) / M. V. Boguslavskiy. – Kirovograd, 1990. – 28 s.*
 7. *Boguslavskiy M. Fenomen V.O. Suhomlinskogo u kontekstl svltovoyi pedagoglki XX st. / M. Boguslavskiy // Evropeyska pedagogika i Vasil Suhomlinskiy yak suchasniy pedagog-gumanist. – K., 1993. – S. 18 – 20.*
 8. *Gumanistichna didaktika V.O. Suhomlinskogo / Ukladach i avtor peredmovi V.I. Lozova. – Harkiv: HNPU im. G. S. Skovorodi, 2005. – 116 s.*
 9. *Davyidova A. Kto ubiytsa Suhomlinskogo? / A. Davyidova // Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / Sostavlenie, predislovie, komentarii, vstupleniya k chastyam knigi O.V. Suhomlinskoy. – K.: Akta, 2008. – S. 388 – 393.*
 10. *Davyidova A.V. A. Suhomlinskiy i borba idey v sovetskoy pedagogike 60-h godov / A. Davyidova // Etyudyi o V.A. Suhomlinskom.*

- Pedagogicheskie apokrify / Sostavlenie, predislovie, komentarii, vstupleniya k chastyam knigi O. V. Suhomlinskoy. – K.: Akta, 2008. – S. 393 – 396.*
11. *Dzeverin O. Vidatniy radyanskiy pedagog / O. Dzeverin // Suhomlinskiy V.O. // Vibr. tv.: V 5-ti t. – K.: Rad. shkola, 1976. – T.1. – S. 32 – 37.*
12. *Zabuzhko O. Notre Dame d Ukraine: Ukrayina v konfilkti mifologiyi. – K.: Fakt, 2007. – 640.*
13. *Etyudyi o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrify / sost., predisl., poslesl.: O. V. Suhomlinskaya. – Harkov: Akta, 2008. – 430 s.*
14. *Ivanko A.B. V.O. Suhomlinskiy, I.G. Tkachenko: dialog samodostatnih pedagogichnih sistem / A.B. Ivanko. – Kirovograd: Tsentralno-Ukrayinske vidavnitstvo, 2003. – 60 s.*
15. *Ivanko A.B. V.O. Suhomlinskiy – poslidovniy borets proti totalitarnoyi ta avtoritarnoyi pedagogiki / A. B. Ivanko // Naukovi zapiski. – Seriya: Pedagoguichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2013. – Vipusk 123 (I). – S. 164 – 167.*
16. *Ivanko A.B. Ubitiy diktaturoyu partlynogo avtoritarizmu / A.B. Ivanko // A. Makarenko, V. Suhomlinskiy, O. Zaharenko: estafeta gumannoyi pedagogiki. – Cherkasi, 2012. – S. 23 – 35.*
17. *Kalinichenko N.A., Perebiynis G.M. Suchasniki V.O. Suhomlinskogo / N. A. Kalinichenko, G. M. Perebiynis. – Kirovograd: Kirovogradskiy oblasniy Institut udoskonalennya vchiteliv, 1998. – 260 s.*
18. *Kasyanov G. Nezhgodni: ukrayinska inteligentsiya v rusli oporu 1960-80 h rokiv / G. Kasyanov. – K.: Libld, 1995. – 224 s.*
19. *Klochek G. Konstanti Vasilya Suhomlinskogo: stattl / G. Klochek. – Kirovograd, 2008. – 67 s.*

20. Kuz V.V. *Suhomlinskiy: dekilka dumok do yuvileyu* / V. Kuz // *Naukovi zapiski. – Serlya : Pedagogichni nauki. – Kirovograd: RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (1). – S. 17 – 20.*
21. Kumarin V. *Ostorozhno: arhivnaya pyil* / V. Kumarin // *Etyudyi o V. A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifyi / Sostavlenie, predislovie, kommentarii, vstupleniya k chastyam knigi O. V. Suhomlinskoy. – K. : Akta, 2008. – S. 397 – 401.*
22. Mostova T. *U Suhomlinskogo bulo nad zavdannya – sluzhiti Ditini (Do 85-richchya vid dnya narodzhennya)* / V. Mostova // *Uryadoviy kur'er. – 2003. – 16 zhovtnya.*
23. Muhin M. I. *Pedagogicheskaya sistema V. A. Suhomlinskogo: traditsii i novatorstvo: [monogr] / M. I. Muhin. – [2-e izd. ispr.] – Solikamsk, 1999. – 370 s.*
24. Omelyanenko V. *Apostol duhovnoyi mudrosti narodu* / V. Omelyanenko // *Naukovi zapiski. – Serlya: Pedagogichni nauki. – Kirovograd : RVTS KDPU im. V. Vinnichenka, 2008. – Vipusk 78 (1). – S. 89 – 93.*
25. Petrenko I. *Novi shtrihi do biografiyi V.O. Suhomlinskogo* / I. Petrenko // *Mizh Bugom i Dniprom. Naukovo-kraeznavchiy visnik Tsentralnoyi Ukrayini. – Kirovograd: Tsentralno-Ukrayinske vidavnitstvo, 2015. – Vip. 4. – S. 150 – 154.*
26. Rozenberg A. *Ideyi V. Suhomlinskogo sluzhat vidrodzhennyu Ukrayini* / A. Rozenberg // *Vasil Suhomlinskiy i suchasnist: naukovo-metodichniy zbirnik. – K.: APN. – 1994. – Vip. 1. – S. 18 – 22.*
27. Saraeva O.V. *Pedagogichna sistema V.O. Suhomlinskogo v naukovomu dorobku vitchiznyanih uchenih* / O.V. Saraeva. – *Dis... kand. ped. nauk: 13.00.01 / Hersonskiy derzh. un-t. – Herson, 2007. – 250 s.*
28. Soloveychik S. *Rasskazyivayte o Suhomlinskom* / S. Soloveychik // *Yunost. – 1971. – 4. – S. 78–85.*

29. Soloveychik S. *Chto sdela! Suhomlinskiy* / S. Soloveychik // *Pervoe sentyabrya*. – 1993. – 28 sentyabrya.
30. Stuparik B. *Natsionalna shkola: vitoki, stanovlennya* / B. Stuparik. – K., 1998. – 334 s.
31. Suhomlinska O. *Biografliya V. Suhomlinskogo v svitli naukovogo analizu* / O. Suhomlinska // *Ridna shkola*. – 1993. – S. 33 – 36.
32. Sukhomlynska O. *Vasyl Sukhomlynskyi u zarubizhzhii* / O. Sukhomlynska // *Pochatkova shkola*. – 1998. – № 9. – S. 5 – 10.
33. Sukhomlynska O. *Vyperedzhaiuchy chas... (Vasyl Oleksandrovykh Sukhomlynskyi – do 85-richchia vid dnia narodzhennia)* / O. Sukhomlynska // *Ridna shkola*. – 2003. – № 9. – S. 6 – 9.
34. Sukhomlynska O.V. *Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem* / O. Sukhomlynska. – K.: A.P.N., 2003. – 68 s.
35. Sukhomlynskaia O. *Luchshe vseho u nas poluchaetsia mushtra* / Sukhomlynskaia O. // *Dyorama plius «Moskovskyi komsomolets»*. – 2003. – 14–21 maia.
36. Suhomlinskiy V. *Etyudy o kommunisticheskom vospitanii* / V. Suhomlinskiy // *Narodnoe obrazovanne*. – 1967. – 2.
37. Sukhomlynskyi V.A. *Pereyzdanye (Antolohiya humanoi pedahohyky)* / V.A. Sukhomlynskyi. – M.: Yzd. Dom Shalvy Amonashvyly. – 2002. – 224 s.
38. Sukhomlynskyi V. O. *Trud dushi* / V. O. Sukhomlynskyi // *Vybr. tv.: V 5-ty t.* – K.: Rad. shkola, 1977. – T.5. – S. 600 – 605.
39. Telyachiy Yu.V. *Kniga pro nabollle: «Etyudy o V.A. Suhomlinskom. Pedagogicheskie apokrifii»* / Yu. V. Telyachiy // *Pedagogichnyi diskurs*. – 2011. – Vip. 10. – S. 477 – 482. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2011_10_118.